

Leidraad “Tijdsbeleving en -gebruik de Romeinse Oudheid”

Een themales geschikt voor bovenbouwklassen op de basisschool

Deze leidraad is ontwikkeld door Kevin Hoogeveen en Hugo Oostdijk, leden van een projectteam van de Universiteit van Amsterdam, in het kader van het onderzoeksproject “Lived Time in Late Antique Egypt”, geleid door dr. Sofie Remijnsen en gefinancierd door de NWO. De les is in de praktijk getoetst op verschillende basisscholen in Nederland. De terugkoppelingen van leerlingen en leerkrachten zijn van grote waarde geweest voor de totstandkoming van dit resultaat.

Inhoud

In en bij deze leidraad vindt u:

1. een uitgeschreven lesplan;
2. een achtergrondtekst met aanvullende informatie voor de leerkracht;
3. kennisclips voor zowel de leerkracht als de leerlingen;
4. een voorbeeld van een bruikbare PowerPointpresentatie; en
5. het werkblad zoals genoemd in het lesplan.

Aanvullend materiaal voor het maken van een zonnwijzer is bij vrijwel iedere supermarkt of *non-food discounter* te verkrijgen, nl.: satéprikkers en kartonnen bordjes met een holle en een bolle zijde.

Leerdoelen

1. De leerling heeft na afloop van de les een rudimentair beeld van een schooldag van een Romeins schoolgaand kind en de Romeinse samenleving als geheel
2. De leerling kan reflecteren op hoe verschillende manieren waarop mensen met tijd omgaan sociale en culturele verschillen tussen mensen aangeven.
3. De leerling begrijpt hoe een zonnwijzer werkt.

Lesplan

De les bestaat ongeveer 90 minuten en heeft zes delen

1. Introductie van Romeinse wereld en Romeinse schooldag
2. Zelfstandig of in overleg het werkblad maken
3. Zonnewijzer deel 1
4. Toneelopvoering en bespreking van het werkblad
5. Zonnewijzer deel 2
6. Reflectie en afsluitende vragenronde

1. (Her)introduceer de leerlingen met het Romeinse rijk

De leerkracht kan ter voorbereiding op dit onderdeel gebruik maken van de bijgevoegde achtergrondtekst voor docenten. Ook kan de leerkracht ervoor kiezen kennisclip 1 aan de klas te tonen.

- Wat weten de kinderen zelf al?
- Hoe groot was het Rijk? Dit kunt u bespreken aan de hand van een kaart in de PowerPoint. Was Nederland onderdeel van het Romeinse rijk? (Deels, de grens liep op de Rijn)
- Wanneer bestond het Romeinse Rijk? Dit toont u aan de hand van een tijdlijn. Vervolgvrage: waarom spreken we eigenlijk van het jaar 1 en hoe hielden mensen zoals de Romeinen, die leefden voor deze jaartelling populair werd in de middeleeuwen de jaren bij? (Zij rekenden vaak ten opzichte van een leider, bijv. "In het 14e jaar van keizer Augustus" of ten opzichte van de mythische stichting van de stad Rome in 753 v.Chr.)
- Bij een reconstructie van een alledaags Romeins straatbeeld in Nederland (zie PowerPoint) kunt u vragen: wat is er te zien? Bijvoorbeeld: een weg, mijlpalen, kleding uit die tijd en een Romeinse tempel. Een reconstructie van deze tempel staat in het Archeon, een openluchtmuseum, waar je de Romeinse tijd in Nederland kunt ervaren.
- In de PowerPoint staan ook twee afbeeldingen in steen, afkomstig van de zijkant van een sarcofaag (grafkist). Links is een schoolscène te zien: Een bebaarde leraar zit in het midden met kinderen aan weerszijden. De kinderen houden een boekrol in hun hand gemaakt van papyrus. Achter het rechterkind is nog een figuur te zien, wie is dit? Dit is een, waarschijnlijk slaafgemaakte, hulp van het kind die de spullen van het kind vasthoudt. Hij is van vergelijkbare leeftijd als het kind zelf.
- Dit is een goed moment om de klas te wijzen op de ongelijkheden die bestonden in de Romeinse samenleving: Niet iedereen was vrij, sommige mensen waren tot slaaf gemaakt (zie de achtergrondtekst). Ook onder vrije mensen bestonden natuurlijk grote verschillen. Deze ongelijkheid bestond ook op genderniveau, waar vrouwen ondergeschikt waren aan mannen. In de afbeelding van de klas zijn bijvoorbeeld geen meisjes te zien. Om meisjes in de Romeinse tijd toch een gezicht te geven is de rechterafbeelding toegevoegd, waar een groep meisjes te zien is die een spelletje aan het spelen zijn. Sommige meisjes gingen wel naar

school, maar veel minder dan jongens en ook vaak tot een jongere leeftijd (zie achtergrond).

- Het is belangrijk om aan te stippen dat onder de vrije bevolking ook grote verschillen bestonden: lang niet iedereen kon het zich veroorloven om naar school te gaan (zie ook hiervoor de achtergrond).
- Op de laatste slide van de PowerPoint is nog een afbeelding te zien: wat zien we hier? Het zijn schrijfoefeningen van kinderen uit de Romeinse tijd. De oefeningen komen uit het Allard Pierson Museum in Amsterdam en zijn geschreven in het Griekse alfabet.
- Het meest rechterplaatje staat uitgelegd in de achtergrondtekst.

2. Zelfstandig of in overleg het werkblad maken

Na de introductie kunnen de kinderen zelfstandig aan het werkblad beginnen, waarin de ochtend en de schooldag van een Romeins kind beschreven worden vanuit het perspectief van het kind zelf. Zie de achtergrond voor meer informatie over de bronnen voor deze teksten. De antwoorden die de leerlingen hebben opgeschreven worden niet meteen besproken, maar in een later deel van de les.

3. Zonnewijzer I

Mocht het weer het toelaten (als er zon is) is het tijd om te beginnen met het uitproberen van een zonnewijzer. Voor hieraan wordt begonnen is het interessant om eerst aan de leerlingen te vragen hoe zij denken dat de wisten hoe laat het was. Naast een zonnewijzer hadden de Romeinen ook andere manieren om de tijd te meten. Waterklokken, waarbij water op een vast tempo wegloopt uit een kom, werden bijvoorbeeld veel gebruikt, maar deze zijn een manier om te meten hoeveel tijd er voorbij gaat, niet hoe laat het is.

Hoe kon een Romein dan weten hoe laat het was, wanneer het donker was? En hoe wisten ze hoe laat ze op moesten staan als ze voor zonsopgang op moesten, zoals het kind in de tekst? Veel Romeinen zullen in het donker niet precies geweten hebben hoe laat het was en op tijd opstaan kon bijvoorbeeld door middel van dieren, zoals honden of hanen.

Als er geen zon schijnt, wordt in **stap 5** van de les een alternatieve methode uitgelegd. Een reden dat zonnewijzers hier in Nederland nooit heel populair zijn geweest is uiteraard het gebrek aan zonnige dagen. Rond de Middellandse Zee is dit natuurlijk heel anders en zijn zelfs vandaag de dag nog best wat zonnewijzers te vinden, al hebben deze meestal een meer symbolische functie dan een praktische.

Voor het maken van de zonnewijzer zijn slechts twee dingen nodig: een papieren bordje en een houten prikker. Vergeet ook geen potlood mee te nemen! Vertrek naar uiten en zet hier de zonnewijzer in elkaar door de prikker in een ondersteboven bord te steken. Zet het bordje neer op een geschikte plaats in de zon en zet een streepje op de plek waar de schaduw van de prikker op dat moment te zien is. Verplaats het bordje hierna niet meer.

Omdat de bordjes langere tijd buiten op dezelfde plek moeten staan, is het aan te raden om een plek uit te zoeken waar het gedurende die tijd rustig blijft.

Het is de bedoeling dat de les vervolgens binnen weer doorgaat, zodat dat de schaduw tijd heeft om te verplaatsen. Geef het ongeveer een half uur, al kun je dit onderdeel ook als eerste doen voor het werkblad en het nog meer tijd geven.

4. Toneelopvoering en tussentijdse bespreking van de werkbladteksten

Om de leerlingen nogmaals te laten reflecteren op de inhoud van de teksten en om een beetje een beeld te geven worden de ochtend en schooldag van het kind nagespeeld. Het laat hen ook nadenken over wie wanneer op is.

Voor de ochtend zijn de volgende rollen nodig:

1. Verteller
2. Hoofdpersoon (het kind)
3. Verzorgster
4. Opvoeder
5. Ouder 1
6. Ouder 2
7. Vriendje onderweg naar school

Voor de schooldag zijn de volgende rollen nodig: 1. Verteller

2. Hoofdpersoon (het kind)
3. Opvoeder
4. Leraar
5. Meerdere schoolkinderen

De verteller leest de tekst op het werkblad voor met een pauze na elke zin, waarna deze zin wordt nagespeeld door de acteurs. Lees ook vast het stukje over de ouders voor, al wordt dit in dit deel nog niet behandeld.

Na het eerste deel worden de vragen en opmerkingen van de kinderen over de ochtend besproken, zoals:

- Wat is een tuniek? Een kledingstuk
- Wie zijn de verzorgster en opvoeder? Niet de ouders maar twee slaafgemaakte bedienden
- Waarom zalft het kind zijn hoofd? Dat doen we tegenwoordig ook veel met huidverzorging, gel of zonnebrand. De Romeinen waren gek op cosmetische producten.
- Is dit een rijk kind en waar is dit aan te zien? Ja, het kind gaat naar school en heeft ook slaafgemaakte bedienden. Dat was lang niet voor iedereen weggelegd
- Na het tweede deel de vragen en opmerkingen over de schooldag: bijv.
- Wat is een schrijftafel? Een houten plaatje met een waslaag, waarin men kon schrijven en het makkelijk weer kon wissen. Een soort Romeinse versie van een krijtbordje of tablet dus.

- Wie is Thucydides? Een Griekse geschiedschrijver uit de 5e eeuw v. Chr. (zie achtergrond).

Bespreek na elk deel ook de bijbehorende tekstvragen. De antwoorden zijn meestal niet goed of fout, maar een manier om te reflecteren op de tekst en de verschillen en overeenkomsten tussen toen en nu.

5. Zonnewijzer II

Nu er ongeveer een half uur voorbij is, is het tijd om de zonnewijzers weer op te zoeken en te kijken wat er in die tijd veranderd is. Als het goed is zal de 'wijzer' een stukje zijn opgeschoven. Voor achtergrondkennis kan de leerkracht kennisclip 2 kijken. Ook kan de leerkracht optioneel de kennisclip aan de klas tonen.

Dit is een versimpeld voorbeeld van een zonnewijzer. Een preciezer zonnewijzer zou in Nederland op een hoek van 38 graden moeten staan, vanwege de breedtegraad. Als er een preciezer voorbeeld voor handen is kun je door het de draaien ook laten zien hoe de 'wijzer' langs de uren beweegt.

De zonnewijzer verdeelt (alleen) uren daglicht in twaalf uur, waarbij het niet uitmaakt of dit een lange zomerdag of een korte winterdag is.

Dit brengt ons terug bij de ouders. Zij gaan naar het forum rond het derde uur. Hoe laat is dit dan? Dit is dus afhankelijk van wanneer men zich in het jaar bevindt, want het derde uur betekent simpelweg het derde uur na het opgaan van de zon.

Dit brengt ons terug bij de vraag hoe laat de leerlingen opstaan. Staan zij voor of na het kind uit de tekst op dat voor het daglicht wakker wordt? Dat is flexibel, want hoewel de leerlingen in de winter ruim voor het daglicht opstaan, staan zij in de zomer pas op als het allang licht is.

De Romeinen hebben dus een totaal andere perceptie van tijd dan wij. Waar voor ons een uur altijd 60 minuten is, is de lengte van een uur voor de Romeinen afhankelijk van de hoeveelheid daglicht.

Alternatief voor de zonnewijzerproef

Als er geen zon is, is het helaas onmogelijk om de zonnewijzerproef op deze manier uit te voeren. Het alternatief dat binnen uitgevoerd kan worden is een demonstratie met een preciezer zonnewijzer. Geef dezelfde uitleg die in deel 1 en 2 gegeven is en laat met een zaklamp als zon zien hoe de wijzer door de dag heen beweegt en hoe de snelheid en baan verschillen in de winter en zomer. Het beste kan het overige licht in de klas hiervoor uit zijn.

Als je toch graag het proefje wilt uitvoeren is dit op een later, zonniger tijdstip altijd nog mogelijk en anders kunnen geïnteresseerde kinderen de benodigdheden mee naar huis nemen om het zelf te proberen.

6. reflectie en afsluitende vragenronde

Om af te sluiten kan een ronde gehouden worden waarbij de leerlingen aangeven wat ze in de les geleerd hebben. Hopelijk hebben ze bijvoorbeeld onthouden:

- Hoe een Romeinse schooldag eruitzag
- Hoe Romeinen tijd bijhielden en omgingen met tijd
- Hoe het ritme van mensen verschilde (en nog steeds verschilt) afhankelijk van hun plaats in de samenleving. De slaafgemaakte opvoeder en verzorgster zijn allang wakker voor het kind opstaat.